

Кравчук В.М.

Волинський національний університету імені Лесі Українки

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Дослідження природи судової влади досить давно є предметом вивчення не лише представників юридичної науки, а й практичних працівників судових органів. Особливого значення в даному контексті набуває питання конституційно-правового статусу судді як центрального суб'єкта судової влади. Сьогодні, коли перед суспільством та державою стоять невідкладні завдання побудови правової держави, задекларованої в ст. 1 Конституції України, першочерговою є проблема оновлення чинного законодавства, надання йому реального, а не декларативного характеру. Багато в чому вирішенню даної проблеми сприяють теоретичні розробки та надбання, котрі в свою чергу набувають нових імпульсів у законодавстві. Це також стосується і проблем конституційно-правового статусу суддів, окреслених у запропонованій статті.

В міру розвитку вітчизняної науки конституційного права стає очевидним, що при розгляді питання про роль та місце суддів у судовій владі недостатньо обмежуватись лише аналізом вимог, які пред'являються до суддів, принципів діяльності суддів, їхніх функцій, прав та обов'язків, а також гарантій їх діяльності. Необхідно залучати до цього аналізу й інші, закріплені Конституцією та законами України елементами. Це, насамперед, такі елементи як правосуб'єктність суддів, присяга суддів, зупинення повноважень та звільнення з посади судді, підстави та порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності та ін. Тобто предметом дослідження науки конституційного права має бути комплексний правовий інститут – конституційно-правовий статус судді. Без перебільшення можна стверджувати, що саме категорія «конституційно-правовий статус», отримавши широке

визнання, є важливим науковим інструментом визначення місця та ролі судді не лише в судовій системі, а й у суспільстві та державі.

По різних напрямках досліджуваної теми існує чимала кількість зарубіжних та вітчизняних літературних джерел. Загальні питання правового статусу суддів досліджували такі вчені-правознавці як Н.П. Анікіна, Р.В. Бараннік, Н.Р. Бобечко, О.С. Захарова, Л.М. Москвич, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, С.В. Подкопаєв, С.В. Прилуцький, Н.С. Юзікова та ін. В науці конституційного права до питання конституційно-правового статусу суддів частково зверталися у своїх дослідженнях такі вчені-конституціоналісти, як М.Н. Баглай, Б.Н. Габричидзе, З.С. Гладун, В.С. Журавський, В.В. Копейчиков, В.В. Кравченко, О.Е. Кутафін, В.Ф. Мелашенко, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгіря, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Е. Чиркин, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна та інші. На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження Єгорової В.С. на тему «Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції» [1]. Проте стверджувати, що запропонована тема досліджена повністю, не можна, оскільки всі наукові розробки з даної проблеми не вичерпують її змісту.

Серед учених-правознавців немає єдиної позиції щодо поняття правового статусу суддів та основних елементів, що утворюють цю юридичну категорію. Не вдаючися до аналізу дискусій, що тривають і сьогодні між теоретиками права, щодо змісту самої категорії «статус» (від лат. status – правове становище (сукупність прав та обов'язків)) слід зауважити, що категорія «правовий статус судді» відсутня в чинному законодавстві України.

Конституція України 1996 року, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року (далі – Закон) та інші нормативні акти не містять чіткого розуміння поняття «правовий статус судді». Однак, в ст. 51 Закону, яка називається «Статус судді», зазначається, що «Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний

статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді» [2].

В юридичній енциклопедичній літературі терміном «суддя» позначається посадова особа, наділена у конституційному порядку повноваженнями здійснювати правосуддя та виконувати обов'язки на професійній основі в суді [3, 626], посадова особа з числа громадян України, яка відповідно до Конституції України призначена чи обрана суддею і займає штатну суддівську посаду в одному з судів [4, 467].

Статус судді, з одного боку, є одним з ключових питань при визначенні його ролі і місця в судовій владі, а з іншого – досить структурованим інститутом, що й зумовлює певну складність його розгляду.

В даному контексті варто погодитись з В. Л. Федоренком, який справедливо відзначає, що «...визначення поняття судді та його правового статусу різняться за своїм змістом і сутністю. Вони співвідносяться як «юридичне поняття» і «юридична категорія». Правовий статус судді включає поняття судді, але є більш складною та багатоаспектною юридичною категорією» [5, 63].

Традиційно, у юридичній літературі статус суддів розглядається як визначені законом правові засади, що регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту [6, 628].

Вищенаведене черговий раз дає нам можливість переконатись, що правовий статус судді є особливим елементом конституційно-правового інституту судової влади [7, 45]

Як відомо, правовим статусом володіє будь-яка особа, окремі групи осіб, а також сукупність усіх осіб у суспільстві загалом. Виходячи з обсягу правового статусу, розрізняють: а) загальний або конституційний, (статус громадянина); б) спеціальний або родовий, (статус певних категорій громадян);

в) індивідуальний статус; г) статус фізичних і юридичних осіб; г) статус іноземців, осіб без громадянства або з подвійним громадянством, біженців; д) статус закордонних українців; е) галузеві статуси: адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий і т.д.; є) професійні і посадові статуси (статус депутата, міністра, судді, прокурора); ж) статус осіб, які працюють в різноманітних екстремальних умовах (оборонні об'єкти, секретні виробництва).

Аналізуючи безпосередньо конституційно-правовий статус суддів, варто зазначити, що загальний спектр використання терміну «конституційно-правовий статус» є досить широким. Він використовується відносно: особи (людини, громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця, закордонного українця); національних меншин; об'єднань громадян; засобів масової інформації; органів державної влади (їх службових та посадових осіб); місцевого самоврядування; адміністративно-територіального устрою тощо.

Що ж стосується категорії «конституційно-правовий статус судді», то в науковій літературі з конституційного права використовуються термінопоняття «статус суддів» [8, 510], «правовий статус суддів» [9, 348; 10, 451], «конституційний статус суддів» [11, 225]. І лише окремі автори вживають категорію «конституційно-правовий статус судді» [12, 384; 13, 646; 14, 458]. В літературі конституційно-правовий статус суддів визначається як система загальних, основоположних засад за допомогою якої у Конституції та інших законах визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві [1, 9].

Виявлення структурних елементів конституційно-правового статусу суддів України є необхідним для більш повного аналізу даної категорії. Досліджуючи різноманітні підходи до критеріїв структуризації, можна підкреслити, що найбільш поширеною в літературі є виділення наступних елементів конституційно-правового статусу суддів: правосуб'єктність суддів; права та обов'язки суддів; функції суддів; відповідальність суддів; гарантії діяльності суддів [5, 67]. О.В. Скрипнюк, крім вищезазначених елементів до структури конституційно-правового статусу судді відносить принципи

діяльності суддів та професійний статус суддів [12, 385]. Слід зазначити, що даний перелік не є вичерпним, допустиме виділення й інших структурних елементів конституційно-правового статусу судді. Наприклад: вимоги, які пред'являються до суддів; порядок обрання (призначення) на посаду судді; присяга судді; зупинення повноважень та звільнення з посади судді; заходи державного та соціального захисту суддів.

Елементи конституційно-правового статусу суддів дають уявлення про їхнє функціонування в межах механізму реалізації системи функцій судів. Як слушно підкреслює В.Л. Федоренко, «ці елементи є своєрідним юридичним інструментарієм, що визначає ефективність роботи механізму функціонування судової влади в Україні» [5, 66].

На думку В. Єгорової, ключовим елементом конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є їхня правосуб'єктність, під якою розуміють здатність особи у встановленому законодавством порядку набувати правового статусу судді суду загальної юрисдикції, тобто виступати носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків професійного судді [1, 11].

Що стосується вимог, які пред'являються до суддів, то згідно ч. 3 ст. 127 Конституції України на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший за двадцять п'ять років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років і володіє державною мовою. Аналогічне положення міститься і у ст. 64 Закону, однак без словосполучення «кваліфікаційною комісією» [2].

Суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

Обіймаючи посаду судді, особа, відповідно до набутого правового статусу, наділяється правами та обов'язками, які є запорукою успішної реалізації функцій, що покладаються на суддів. Вони виникають від часу набуття особою статусу судді й припиняються з припиненням цього статусу.

В юридичній літературі окремі автори цілком слушно виділяють службові права судді, які за своєю природою є суб'єктивними правами, оскільки належать конкретному суб'єкту – судді, і вказують на певні правові можливості його поведінки, встановлені законодавством, що регулює статус носія судової влади [15, 24].

Права судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією України, статусними, процесуальним та іншими законами.

Закон надає судді право брати участь у суддівському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності суду в порядку, встановленому законом. Судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня. Суддя має право вдосконалювати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку [2].

Закон покладає на суддів наступні обов'язки: своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; додержуватися присяги судді; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; дотримуватися вимог щодо несумісності; подавати щорічно не пізніше 1 квітня до Державної судової адміністрації України для оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади, ведення якого забезпечує Державна судова адміністрація України, декларацію про майновий стан [2].

Права та обов'язки судді у своїй сукупності утворюють таку категорію, як повноваження судді, тобто сукупність нормативно визначених прав та обов'язків судді, що встановлюються для здійснення покладених на нього функцій. Як справедливо зазначається в літературі повноваження суддів у судах можна класифікувати на предметні та функціональні. Предметні повноваження в свою чергу розрізняються за об'єктами здійснення правосуддя – повноваження суддів у здійсненні цивільного судочинства, повноваження

суддів у здійсненні господарського судочинства, повноваження суддів у здійсненні адміністративного судочинства, повноваження суддів у здійсненні кримінального судочинства. Функціональні повноваження суддів у судах передбачають можливість застосування широкого кола процесуальних дій та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію предметних повноважень суддів [5, 68]. Повноваження суддів кожного окремо взятого виду судів загальної юрисдикції чітко визначені в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» (ст. ст. 23, 28, 33, 40).

Ще одним елементом правового статусу судді суду загальної юрисдикції виступають функції. Під функціями суддів у судах загальної юрисдикції слід розуміти основні напрямки, види та форми їхньої діяльності щодо здійснення судочинства [5, 69]. Функція правосуддя здійснюється судьями у формі конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Одним із елементів правового статусу суддів є їх юридична відповідальність, як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до суддів, які порушили вимоги законодавства та присягу, передбачених законом санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. На суддів поширюється спеціальна дисциплінарна відповідальність, зумовлена їхнім професійним правовим статусом.

Важливою складовою правового статусу суддів є гарантії їх діяльності, що врешті й визначають реальний правовий статус судді. Під гарантіями діяльності суддів слід розуміти сукупність загальних та спеціальних способів і засобів реалізації прав та обов'язків суддів.

Дослідивши конституційно-правову природу статусу судді можна зробити висновок, що суддя є центральним суб'єктом судової влади. Саме судді безпосередньо реалізують основні функції правосуддя й від рівня їхнього конституційно-правового статусу залежить авторитет судової влади та ефективність здійснення функції правосуддя в Україні.

Підсумовуючи вищевикладене, можна запропонувати таку дефініцію поняття «конституційно-правовий статус суддів»: – це система закріплених Конституцією та іншими законами України принципів і норм конституційного права, які визначають юридичне та фактичне становище судді у суспільстві та державі. Базовими елементами конституційно-правового статусу суддів виступають: вимоги, які пред'являються до суддів; принципи діяльності суддів; функції суддів; конституційна правосуб'єктність суддів; права та обов'язки суддів; професійний статус суддів; гарантії діяльності суддів; порядок обрання (призначення) на посаду судді; зупинення повноважень та звільнення з посади судді; підстави та порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності; заходи державного і соціального захисту суддів.

Література:

1. Єгорова В.С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – ст. 1900.
3. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.
4. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжєвський, В.В. Головченко... В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
5. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 63-69.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
7. Кравчук В.М. Інститут судової влади в системі конституційного права України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 40-46.

8. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.

9. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

10. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К.: Право, 2008. – 416 с.

11. Гладун З.С., Федоров М.П., Федчишин М.Г. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ, 2008. – 566 с.

12. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.

13. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 800 с.

14. Чиркин В.Е. Конституционное право России: учебник / В.Е. Чиркин. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 496 с.

15. Москвич Л.М., Іваницький С.О., Русанова І.О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / За заг. ред. І.Є. Марочкіна: Монографія. – Харків: «Фінн», 2009. – 488 с.